

Critica românească în context european: noi perspective și interpretări

Dragoș VARGA

Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu, Facultatea de Litere și Arte
Lucian Blaga University of Sibiu, Faculty of Letters and Arts
B-dul Victoriei 5-7, 550024, Sibiu, România
tel. +40 269 215556, e-mail: litere@ulbsibiu.ro,
Personal e-mail: dragosvarga@yahoo.com

Romanian Literary Criticism in European Context: New Perspectives and Interpretations

The present article focus on Andrei Terian's book, *Theories, Methods and Reading Strategies in Romanian Literary Criticism and Historiography from T. Maiorescu to E. Lovinescu*, defending the idea that, between 1870-1930, Romanian literary criticism was dominated by a positive-evolutionary paradigm, wich is circumscribed by four main characteristics: the obsessive concern with method, the generalizing taxonomy practice, “directional criticism” and historicism.

Keywords: Romanian literary criticism, reading strategies, positive-evolutionary paradigm, historicism, “directional criticism”

Fenomenu proiectelor prioritare ale cercetării academice românești a reprezentat, pentru o bună parte a criticilor tineri și mai puțin tineri, un moment de cotitură în traiectul profesional, determinând renunțarea la activitatea susținută de cronicar literar în favoarea cercetării științifice, făcute pe puncte, pe burse, pe articole publicate în reviste acreditate, indexate, recunoscute internațional etc. Este un subiect îndeajuns de mult pus pe tapet în ultimii ani, inclusiv de către mine, pentru a nu-l mai relua și acum¹. Poate cel mai amplu și mai concludent proiect de acest tip este cel derulat sub egida Academiei Române intitulat „Valorificarea identităților culturale în procesele globale” care a reunit, sub umbrela lui, un număr important de cercetători, filologi și istorici, fiind finalizat cu publicarea rezultatelor acestor cercetări într-o colecție (impresionantă nu doar numeric) de câteva zeci de volume, dintre care unele de un real interes documentar și analitic. Că volumele sunt inegale din punct de vedere al realizării lor, al înscrierii lor în aria de cercetare, al noutății etc., e, cred, mai puțin important. E evident că, din cei aproximativ nouăzeci de bursieri, doar o parte au reușit cu adevărat să construiască, să identifice măcar premisele necesare unei „valorificări” a identității culturale în „procesele globale”, miză pretențioasă și, în același timp, dificil de atins fără o temeinică pregătire transdisciplinară.

Cel puțin pentru domeniul criticii literare, se desprind de pluton câțiva autori al căror interes pentru astfel de valorizări identitare nu reprezintă doar o preocupare conjuncturală, ocazionată de câștigarea unei burse ce trebuie dusă la bun sfârșit, ci se înscrie firesc pe un traiect asumat programatic: Caius Dobrescu², Antonio Patraș³, Rodica Ilie⁴, Alex Goldiș⁵ sau Andrei Terian⁶ reușesc să identifice deschiderile europene ale criticii românești pe parcursul unui secol, oferind o imagine destul de exactă a curentelor, a metodelor, a metamorfozelor criticii literare românești în context global. Studiile lor sunt oarecum complementare, acest fapt derivând evident și din tema generală a proiectului, care, *volens nolens*, a determinat această abordare bidimensională, în ecuația identitate vs. globalism, fiind, concomitent, și încercări de a scoate critica românească de sub complexele culturilor minore.

În paginile ce urmează, mă voi opri asupra volumului semnat de Andrei Terian, *Teorii, metode și strategii de lectură în critica și istoriografia literară românească de la T. Maiorescu la E. Lovinescu*, care își propune, din start, o astfel de proiecție „internaționalizantă” a criticii românești din perioada studiată, având în vedere lacunele observate de critic în cercetarea de specialitate, precum și lipsa oricăror referințe asupra subiectului în principalele sinteze occidentale consacrate criticii europene moderne, *History of Modern Criticism* a lui René Wellek și *The Cambridge History of Literary Criticism*,

coordonată de H.B. Nisbet și Claude Rawson. Studiul lui Andrei Terian, extrem de ambițios, după cum se vede încă din „Argument”, este susținut de o solidă documentare transdisciplinară și de un percutant spirit analitic și de sinteză, autorul lăsând impresia că nu există nici un cotlon necercetat în bibliografia aferentă subiectului și nu numai. De altfel, după monumentalul tom dedicat lui G. Călinescu⁷, era de așteptat ca seria clarificărilor sistemice și conceptuale asupra criticii și istoriografiei românești să continue, criticul aplecându-se acum asupra unui eșantion din operele a cincisprezece critici (T. Maiorescu, C. Dobrogeanu-Gherea, N. Iorga, Ilarie Chendi, G. Ibrăileanu, H. Sanielevici, O. Densusianu, M. Dragomirescu, I. Trivale, Felix Aderca, B. Fundoianu, N. Davidescu, P. Zarifopol și E. Lovinescu), considerând că opera lor critică și instituțională a jucat un rol decisiv în „fundamentarea și, ulterior, în modernizarea disciplinei aferente în spațiul cultural autohton”⁸. Dincolo de o prezentare sistematică a teoriilor, metodelor și strategiilor de lectură din perioada studiată, importanța cercetării lui Andrei Terian rezidă în perspectivele pe care le deschide, mizând, prin „reexaminarea instrumentelor originare ale acestor discipline”, chiar pe o regândire a practicilor critice curente. Mai mult, ceea ce reprezintă cu adevărat punctul forte al studiului său, este perspectiva comparativă extrem de nuanțată și de bine aplicată, pe filiera curentelor critice occidentale ale secolului al XIX-lea și ale primei jumătăți a secolului al XX-lea, în încercarea de a determina și o „reflecție asupra șanselor culturilor „mici” în contextul unui proces ireversibil de globalizare”⁹.

Inevitabil, studiul lui Andrei Terian începe cu o încercare de periodizare a criticii literare românești, demers de asemenea pus sub semnul unui oarecare pionierat, criticul subliniind pertinent faptul că, în spațiul autohton, istoria criticii a rămas o simplă anexă a istoriei generale a literaturii, deși abordările istoriografice de tipul panoramelor „de epocă”, al istoriilor generale ale literaturii sau al istoriilor „parțiale” ale criticii nu sunt tocmai puține. Sceptic în privința criteriilor de compartimentare a materiei în cazul panoramelor de epocă, Andrei Terian se oprește succint asupra clasificărilor propuse de Ov. S. Crohmălniceanu, în *Literatura română între cele două războaie mondiale*, și Gheorghe Grigurcu, în *Critici români de azi*, clasificări asemănătoare care ar putea, eventual, încuraja extinderea criteriilor respective și asupra altor perioade istorice. Criticul sibian insistă asupra falsității acestei concluzii, convergența respectivă rezultând nu atât din valabilitatea criteriilor utilizate, cât din „faptul că ele sunt comode și superficial, neavând decât un potențial explicativ extrem de limitat”. Tranșant, criticul demontează rapid o atare ipoteză: „E drept că, de pildă, și Zarifopol, și Ralea, și Ionescu au scris „eseuri”. Însă a-i subordona unei categorii comune doar pentru acest motiv înseamnă

fatalmente a anula diferențele provenind din estetismul lui Zarifopol, din sociologismul lui Ralea și din anarhismul epistemologic al lui Ionescu. Or, asemenea deosebiri sunt mult mai relevante pentru profilul celor trei autori și chiar pentru configurația criticii noastre interbelice decât întâlnirea lor conjuncturală sub zodia *eseului*”¹⁰. Nu mai puțin tranșant se dovedește Andrei Terian când analizează clasificările lovinesciene sau pe cele ale lui Nicolae Manolescu din *Istoria critică a literaturii române*, care, în opinia sa, ridică destule semne de întrebare, finalmente conducând spre aceeași concluzie, și anume că stilurile literare nu sunt neapărat concludente în descrierea mutațiilor din câmpul criticii literare. Nici chiar atunci când pare a da credit unei metode, precum cea a istoriilor conceptelor sau ale problemelor critice, discutând *in extenso* abordarea lui Florin Mihăilescu din *Conceptul de critică literară în România*, autorul nu ezită să amendeze neajunsurile ei: „...atunci când se încearcă ordonarea istoriei criticii literare după un singur criteriu (...), criteriul respectiv tinde să devină reductiv sau irelevant atâta timp cât nu i se asociază alte coordonate sau determinații secundare”¹¹. Concluzionând, autorul subliniază că, până în prezent, proiectele de istorie a criticii literare românești au fost concepute în funcție de patru criterii principale: 1. Istorii ale „speciilor” critice – teorie, istorie literară, eseu, foiletonistică etc. –, precum panoramele de epocă ale lui Crohmălniceanu sau Grigurcu. 2. Istorii ale curentelor literare – critică sămănătoristă, modernist, postmodernistă etc., exemplificând cu istoriile lui Lovinescu și Manolescu. 3. Istorii ale „modelelor” critice – posteritatea lui Maiorescu, Lovinescu, Călinescu etc. –, pe modelul sintezei lovinesciene despre Maiorescu; 4. Istorii ale „conceptelor” sau „problemelor” critice – statutul criticii, autonomia esteticului, succesiunea metodelor etc.; niciunul din aceste criterii neputând constitui un fundament pentru o abordare sistematică a fenomenului, soluția propusă fiind aceea a unei istorii gândite din perspectiva paradigmelor critice, metodă eficientă, consideră autorul, întrucât paradigmele nu se suprapun cu epocile literare, însă pot contribui la o mai bună definire și delimitare a lor. În acest sens, Andrei Terian încadrează epoca amintită, de la Maiorescu la Lovinescu, într-o paradigmă pozitiv-evoluționistă¹², concretizată în dorința criticilor de a da o imagine cât mai adevărată a fenomenului literar, deziderat tradus prin patru caracteristici dominante: obsesia metodologică, ambițiile normative, legiferatoare, impunerea unei direcții și istorismul. Astfel, criticul sibian identifică corect unitatea de structură a criticii literare românești din perioada 1870-1930, rezolvând ingenios și abordarea ei terminologică care, cred, va putea fi cu folos utilizată și pe viitor.

La fel de interesant este și punctul de vedere aplicat „criticii de direcție”, considerată a fi elementul distinctiv al paradigmei evoluționiste din critica românească. Bun

cunoscător al fenomenului, venind el însuși din zona criticii de întâmpinare în care s-a și afirmat de altfel, Andrei Terian indică drept falsă problema așa-zisei crize a criticii literare actuale, criză descrisă îndeobște ca o „disoluție a autorității critice” și, în consecință, ca absență a unei „direcții”. Modul în care autorul se raportează la critica românească din perioada 1870-1930 îi oferă și răspunsul la întrebările referitoare la critica actuală. El demonstrează, cu aceeași rigurozitate conceptuală, cum întreaga critică din perioada amintită a fost o „critică de direcție”, ca particularitate a paradigmei pozitiv-evoluționiste, în timp ce, după 1930, critica de direcție dispărește practic din literatura română, deși este utilizată cu asupra de măsură cam în toate perioadele ulterioare anului 1930, inclusiv după anul 2000. Argumentația sa pleacă de la constatarea că orice critică de direcție funcționează optim în cadrul unui „sistem cultural dominat de o viziune evoluționistă asupra societății și artei”, pe fundalul unor epoci de tranziție sau de criză literară (întâlnite cu precădere în culturile periferice sau semiperiferice, fiind practic inexistentă în culturile mari), necesitând o „fundamentare socială și națională”, precum și un „cap ideologic” (Titu Maiorescu, Eugen Lovinescu, C. Dobrogeanu Gherea, Mihail Dragomirescu, Ovid Densusianu, Ilarie Chendi), o permanență a activității prin reviste de direcție, eventual cenacluri (*Convorbiri literare, Convorbiri critice, Sămănătorul, Contemporanul, Viața nouă, Viața românească, Sburătorul*). De asemenea, mai adaugă autorul studiului, critica de direcție „este indisociabilă de producția unor opere literare care să-i illustreze existența și eficiența”, dar și de existența unor alternative bine conturate sub raport ideologic și instituțional, și, nu în ultimul rând, de elaborarea unei istorii literare care să consacre canonul fiecărei grupări, de unde și abundența de istorii literare românești din anii '30.¹³ Or, începând cu cea de-a treia generație postmaioresciană, aceste condiții nu mai sunt întrunite, critica de direcție fiind practic abandonată, luând sfârșit în jurul anului 1930. Experiențele critice contemporane, chiar dacă se legitimează pe fondul unor crize ale literaturii, al tranziției, prin intermediul unor grupări, reviste, cenacluri, uneori chiar și în prezența vreunui *spiritus rector*, I. B. Lefter sau Marius Ianoș, nu mai au nimic a face cu critica de direcție, legitimitățile lor fiind întotdeauna retroactive.

După delimitările conceptuale și configurarea unui tablou general al criticii românești din perioada 1870-1930, prin raportare la modelul paradigmatic evoluționist teoretizat, Andrei Terian își continuă demersul analitic prin discutarea separată a metodelor critice ale celor mai reprezentativi critici autohtoni, de la Titu Maiorescu la Eugen Lovinescu. Radiografia teoriei culturale a lui Titu Maiorescu, întreprinsă în capitolul intitulat *Între idealism și evoluționism*, pornește de la două articole „marginale” ale mentorului junimist:

Observări polemice (1869) și *Literatura română și străinătatea* (1882). Primul este „o apărare și o ilustrare a criticii”, fixând, după cum notează autorul, un model al polemicii la care autorul va apela frecvent în confruntările sale ideologice, constând în „enunțarea fermă și precisă a principiilor sale directoare, claritate stilistică; citate bogate din discursul adversarilor, care sunt discreditați, de obicei, fără exces de analiză, doar printr-o ironie tăioasă sau, uneori, prin simpla semnalare a greșelilor ce par „să vorbească de la sine”, respingerea cazuisticii și a divagațiilor inutile; și, în general, susținerea neconcesivă a imperativului *stării de drept* în raport cu complicațiile *stării de fapt*.”¹⁴ În C. Dobrogeanu Gherea, Andrei Terian indică pe „adevăratul fondator al limbajului criticii românești moderne”, de numele său fiind legate trei din elementele constitutive ale paradigmei evoluționiste: obsesia metodologică, primatul clasificării și istorismul, el introducând în critica românească și cel puțin două strategii de lectură, una numită de criticul sibian *figura „homo duplex”*, „întrucât ea se bazează pe ipoteza grefării unei *persona* culturale (determinată de influența „mediului”) pe un temperament „natural” (persoana înnăscută)”, cea de-a doua strategie fiind *schema spațiului compensatoriu*, care constă „în proiecția unui spațiu „secund, mai pur” și de semn contrar pentru a compensa astfel dezolarea pe care un anumit scriitor ar resimți-o în spațiul său biografic imediat”.¹⁵ Depășind ironiile „gratuite” ale lui Mihai Zamfir, pe care, în contrapartidă, îl ironizează, Andrei Terian conchide că Gherea rămâne primul critic român care a ambiționat a elabora un sistem critic total, vizând nu doar aria conceptuală a disciplinei, cât și vocabularul literar caracteristic epocii sale.

În personalitatea contradictorie a lui Mihail Dragomirescu, autorul studiului identifică „revolta anti-istorică”, survenită ca urmare a refuzului categoric al metodei istorice și a ancorării, pe filiera esteticilor idealiste italiene, în coordonatele unei estetici universaliste, în virtutea căreia profesorul bucureștean construiește un sistem critic, ambiționând chiar la o știință a literaturii, în care semnificative rămân viziunea anti-istorică, puterea de obiectivitate, respectiv principiul mistic al armoniei care leagă fondul de formă. Mult hulitului Ilarie Chendi, pășunistul anacronic, xenofob, care confundă etnicul, socialul și esteticul, Andrei Terian îi recunoaște, pe urmele lui Nicolae Manolescu, rolul decisiv în instituționalizarea foiletonisticii, viziunea inovatoare asupra rolului revistelor literare, precum și meritele sale în dinamizarea fenomenului publicisticii culturale. La Nicolae Iorga, autorul remarcă „cel mai izbitor caz de precocitate, dar și de involuție din istoria criticii literare românești”, ca urmare a asumării unui program ideologic, în care istoria folosită ca „practică divinatorie”, e menită să anticipeze evoluția literaturii române. Nu în ultimul rând, capitolele finale ale studiului se apleacă asupra metodelor critice și

a teoriilor a doi dintre criticii exponențiali ai secolului XX: Garabet Ibrăileanu, unul dintre cei mai zeloși practicanți ai criticii de direcție, pus „în slujba ideologiei”, cu parti-pris-uri regionaliste și conservatoare, cu pendulările sale înspre hermeneutica textuală de tip modern, și Eugen Lovinescu, una dintre „cele mai sistematice contestări ale paradigmei pozitiv-evoluționiste, dar și triumful ei deplin”, paradoxul acestei definiții fiind, de fapt, motorul unei ample analize metodologice, teoretice și istorice care reprezintă, fără doar și poate, nucleul unei posibile cărți dedicate mentorului *Sburătorului*. Sinteza paradoxală propusă de Andrei Terian, între impresionism și evoluționism, este încă și mai corect exprimată în concluziile finale ale raportului, în care amintește de extremele paradigmei pozitiv-evoluționiste din critica românească, Mihail Dragomirescu, cu un tip de discurs caracterizat drept un „pozitivism fără evoluționism”, respectiv Eugen Lovinescu care ar profesa „un evoluționism fără pozitivism”.

Dincolo de constrângerile cantitative care limitează lungimea unui astfel de raport, Andrei Terian reușește o sinteză excelentă, nu lipsită de îndrăzneală, care, cu siguranță, va fi, va trebui să fie un titlu obligatoriu în bibliografia de specialitate. Cu riscul de a repeta aprecieri cu care deja criticul sibian este familiar, aș insista asupra rigorii conceptuale a studiului, precum și a lucidității cu care este survolat teritoriul criticii literare românești dintre 1870-1930, construind, în același timp și premisele unei incursiuni similare în perioadele ulterioare ale istoriografiei noastre, venind până în imediata contemporaneitate.

Note:

1. Dragoș Varga, *Colocviale. Perspective critice și estetice*, Editura Muzeului Literaturii Române, București, 2013.
2. Caius Dobrescu, *Plăcerea de a gândi. Moștenirea intelectuală a criticii literare românești (1960-1989), ca expresie identitară într-un tablou global al culturilor cognitive*, Editura Muzeului Național al Literaturii Române, București, 2013.
3. Antonio Patraș, *Eugen Lovinescu și modelele românești și europene ale criticii literare interbelice*, Editura Muzeului Național al Literaturii Române, București, 2013.
4. Rodica Ilie, *Revoluția codurilor culturale. Identitate și spirit european în literatura română a secolului XX*, Editura Muzeului Național al Literaturii Române, București, 2013.
5. Alex Goldiș, *Sincronizarea criticii românești postbelice în deceniile opt și nouă. Teorii, metode, critici*, Editura Muzeului Național al Literaturii Române, București, 2013.
6. Andrei Terian, *Teorii, metode și strategii de lectură în critica și istoriografia literară românească de la T. Maiorescu la E. Lovinescu*, Editura Muzeului Național al Literaturii Române, București, 2013.

Lovinescu, Editura Muzeului Național al Literaturii Române, București, 2013.

7. Andrei Terian, G. Călinescu. *A cincea esență*, Cartea Românească, București, 2009.

8. Andrei Terian, *Teorii, metode și strategii de lectură în critica și istoriografia literară românească de la T. Maiorescu la E. Lovinescu*, Editura Muzeului Național al Literaturii Române, București, 2013, p. 12.

9. *Ibidem*, p. 12.

10. *Ibidem*, p. 16.

11. *Ibidem*, p. 27.

12. *Ibidem*, p. 32.

13. *Ibidem*, p. 47-49.

14. *Ibidem*, p. 54.

15. *Ibidem*, p. 67-68.

Bibliography:

Dobrescu, Caius, *Plăcerea de a gândi. Moștenirea intelectuală a criticii literare românești (1960-1989), ca expresie identitară într-un tablou global al culturilor cognitive*, Editura Muzeului Național al Literaturii Române, București, 2013.

Goldiș, Alex, *Sincronizarea criticii românești postbelice în deceniile opt și nouă. Teorii, metode, critici*, Editura Muzeului Național al Literaturii Române, București, 2013.

Patraș, Antonio, *Eugen Lovinescu și modelele românești și europene ale criticii literare interbelice*, Editura Muzeului Național al Literaturii Române, București, 2013.

Terian, Andrei, *Teorii, metode și strategii de lectură în critica și istoriografia literară românească de la T. Maiorescu la E. Lovinescu*, Editura Muzeului Național al Literaturii Române, București, 2013.

Terian, Andrei, G. Călinescu. *A cincea esență*, Cartea Românească, București, 2009.

Varga, Dragoș, *Colocviale. Perspective critice și estetice*, Editura Muzeului Literaturii Române, București, 2013.

Acknowledgment

This work was supported by a grant of the Romanian National Authority for Scientific Research, CNCS – UEFISCDI, project number PN-II-RU-TE-2012-3-0411.